

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Ubuntu strategies in contemporary South African culture

Stuit, H.H.

Publication date
2013

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Stuit, H. H. (2013). *Ubuntu strategies in contemporary South African culture*. [Thesis, fully internal, Universiteit van Amsterdam].

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

Samenvatting

Deze studie onderzoekt hoe ubuntu – een term die hier wordt gelezen als een oriëntatie op het bestaan die erkenning inruimt voor de verschillende manieren waarop mensen in hun omgeving zijn ingebed – continu en telkens opnieuw vorm vindt in hedendaagse Zuid-Afrikaanse culturen. Het doel is om vanuit een aantal van de historische contexten en objecten waar ubuntu al mee geassocieerd wordt nieuwe verbanden te leggen met contexten en concepten die relevant zijn voor de theoretisering van relationaliteit, intersubjectiviteit, gemeenschap en samenleving. Deze nieuwe associaties zijn bedoeld om afstand te nemen van de polarisatie tussen Afrika en het Westen die vaak met het gebruik van het woord ubuntu gepaard gaat.

Dat wil overigens niet zeggen dat de verbanden die hier worden getrokken, of deze nu oud of nieuw zijn, neutraal zijn. Zelfs een vluchtige blik op de geschiedenis van Zuid-Afrika schetst een beeld van geweld, veroorzaakt door de verschillende spanningsvelden en de daartoe behorende asymmetrische machtsverhoudingen. De cruciale waarde van ubuntu in het formuleren van mogelijke, vreedzame oplossingen voor conflicten wordt juist duidelijk vanuit deze spanningsvelden. Tegelijkertijd maakt deze context van conflict en geweld ook zichtbaar dat ubuntu, net als andere concepten, zelf ook gevormd wordt door bepaalde machtsverhoudingen en nooit “simpelweg beschrijvend kan zijn, maar juist een programmatische en normatieve werking heeft” (Bal, “Working” 8, mijn vertaling). Om deze reden leunt dit onderzoek op een discursieve benadering van ubuntu, die gestoeld is op de alomtegenwoordigheid van machtsrelaties in het dagelijks leven en het dus mogelijk maakt deze relaties, en hoe ze gevormd worden, inzichtelijk te maken.

De beladen context van de Waarheids- en Verzoeningscommissie (WVC) die in de jaren '90 na het eind van de apartheid in Zuid-Afrika is ingesteld, vormt het beginpunt van de analyse van de verschillende en wijdverspreide toepassingen van ubuntu. De manier waarop ubuntu naar voren komt in de implementatie van het discours van verzoening en nationale eenheid van de WVC biedt een unieke kans om de term “aan het werk” te zien en vestigt de aandacht op de noodzaak om ubuntu te zien als een specifiek discours met een eigen werkpraktijk. Hoewel ubuntu al veel eerder bestond dan dit proces van politieke en sociale verandering, is de manier waarop het functioneert in de dynamiek van de WVC van significante invloed op de verdere betekenis en het gebruik van de term. Deze periode van politieke overgang is dus een belangrijk

uitgangspunt, waarbij ook zal worden gekeken naar manieren om over ubuntu na te denken die door dit dominante gebruik juist in de verdrinking zijn gekomen.

Het eerste hoofdstuk traceert het gebruik van ubuntu, zoals dit uit de richtlijnen van de Commissie voortvloeide, en bekijkt vervolgens hoe het verbonden is geraakt met hun visie op vergeving als *de* manier om interactie tussen slachtoffers en daders een plek te geven binnen het proces van verzoening en nationale eenheid. Uit het autobiografische werk van Desmond Tutu en diens invloed op een aantal bekende hoorzittingen wordt duidelijk dat vergiffenis wordt opgevoerd als het ultieme voorbeeld van verzoening en het scheppen van nieuwe banden binnen gemeenschappen. Dit performatieve gebruik van ubuntu beknelt de term tussen twee verschillende, maar sterk met elkaar verweven discursieve strategieën. Aan de ene kant rehabiliteert ubuntu binnen een grotere sociale dynamiek de menselijke waardigheid van individuele slachtoffers wiens mensenrechten zijn geschonden. Aan de andere kant spoort het mensen ook aan deze dynamiek als de enige heilzame en noodzakelijke oplossing te beschouwen voor de toekomst van Zuid-Afrika, terwijl de sociale problematiek in deze periode oneindig veel gecompliceerder en genuanceerder is. Uiteindelijk resulteert het samenspel tussen deze strategieën in een tegenstrijdig gebruik van “medemenselijkheid” dat voor iedereen toegankelijk heet te zijn, maar tegelijkertijd een normatieve maatstaf voor moreel gedrag in stelling brengt.

Vanuit dit dilemma komen echter ook alternatieve formuleringen van ubuntu naar voren. In de bespreking van een aantal gedichten uit Antjie Krog’s “land van genade en verdriet,” wordt vergeving gelezen als een instrument voor het scheppen van nationale eenheid en in bredere zin als een onderwerping aan de normen en waarden in het licht waarvan om vergeving wordt gevraagd. Krog’s visie op vergiffenis, en in het bijzonder het verband tussen vergeving en het idee van een “(mede)menselijke” taal – die oog heeft voor de kwetsbaarheid van mensen ten opzichte van (discursief) geweld – maakt duidelijk dat vergiffenis aan de ene kant een klakkeloze acceptatie van een dominant discours is, maar ook een creatieve plek kan zijn van waaruit een handelen ten opzichte van dit discours, waarin men onvermijdelijk gepositioneerd is, mogelijk wordt gemaakt. Deze dubbele positie in taal en discours wordt vervolgens toegepast op de formulering van het concept vergiffenis in één van de zittingen omtrent de Guguletu Seven zaak. Hierdoor wordt het mogelijk om ubuntu niet te zien als een essentiële en universele menselijkheid die voor lief wordt genomen, maar eerder als een continue heruitvinding van wat het betekent om mens te zijn door verschillende individuele belangen af te wegen.

Hoofdstuk 2 gaat dieper in op de formulering van ubuntu als een samenkomst en onderhandeling van verschillende belangen. Hoewel het WVC-discours openheid

jegens anderen probeerde te bevorderen, heeft het deze openheid ook belemmerd om sociale cohesie en stabiliteit in de overgangperiode te realiseren. Het hoofdstuk gaat over de vraag hoe een dergelijke politieke en sociale overgang van een bepaald discours naar een ander plaats kan hebben alsook om de vraag hoe transitie de begrippen intersubjectiviteit en relationaliteit beïnvloedt.

Om dit te bewerkstelligen behandelt het twee romans, namelijk *None to Accompany Me* van Nadine Gordimer en *Age of Iron* van J.M. Coetzee. De lezing *None to Accompany Me* introduceert intersubjectieve en gemeenschappelijke relaties als clusters die onderhevig zijn aan veranderingen en die misschien zullen moeten worden losgelaten ten behoeve van nieuwe groeperingen of verbindingen. De roman benadrukt de invloed van een zekere historische contingentie en formuleert hieruit voortvloeiende manieren waarop men zich tot anderen kan verhouden naast de mogelijkheden die door familiale en seksuele relaties worden ingegeven. Deze bevindingen maken het mogelijk om een alternatieve interpretatie van ubuntu te geven. Binnen het WVC-discours werd ubuntu gebruikt als een voltooid toekomstige tijd, in die zin dat referenties naar ubuntu en medemenselijkheid altijd in termen van verlies zijn geformuleerd en deze dus werden opgevoerd als een geïdealiseerd verleden dat in de toekomst zal worden hersteld. De notie van contingentie introduceert echter het idee van de toekomstige tijd als onvoltooid, een tijd die rekening houdt met de onkenbaarheid van zowel het verleden als de toekomst en een basis voor verantwoordelijk handelen zoekt in deze onzekere omstandigheden.

Coetzee's *Age of Iron* confronteert de lezer met een balansoefening die voortvloeit uit deze twee verschillende houdingen ten opzichte van de toekomst. De vijandelijkheid tussen de personages kan worden omgevormd tot een soort werkbare relationaliteit, ondanks de in het verhaal heersende sociale en morele chaos, de aanhoudende conflictsituaties en het ontbreken van een gemeenschappelijk discours over zowel heden als verleden. Tegelijkertijd blijkt de verharding van gemeenschapsgrenzen het resultaat van een samenleving die op systematische wijze het grootste deel van de personages uit hun rechten ontzet. Het idee dat het verleden en de toekomst onbeslisbaar en open zijn, wordt dus op cruciale wijze genuanceerd door de suggestie dat de mogelijkheid, behoefte of het verlangen om een eenheidspositie los te laten en met alternatieve perspectieven op het verleden te interacteren eigenlijk afhankelijk zijn van sociaal privilege. Het hardnekkige vertrouwen van het hoofdpersonage op de vijandige factoren in haar omgeving suggereert ook dat, als een gedeeld kader ontbreekt en verschillende belangen bijzonder moeilijk te verenigen zijn, flexibiliteit, contingentie en onbeslisbaarheid van onschatbare waarde zijn in het vormen van relaties met anderen. Dit hoofdstuk positioneert ubuntu dus als een open houding ten

opzichte van de toekomst die verder probeert te kijken dan de bestaande matrix van familiale, seksuele en historische relaties.

Het derde hoofdstuk traceert hoe bruikbaar het idee van onbeslisbaarheid precies is als de kwetsbaarheid die ermee gepaard gaat het subject in de openbare ruimte bedreigt. Als contingentie en onbeslisbaarheid serieus moeten worden genomen als waarden, wat gebeurt er dan met verantwoordelijkheid en verplichting? Door middel van een focus op verantwoordelijkheid verkent dit hoofdstuk de mogelijkheid om ubuntu als ethiek te benaderen.

Zanele Muholi's fotoserie *Phases and Faces* behandelt de emancipatie van een subalterne groep in de Zuid-Afrikaanse samenleving, waar de rechten van deze mensen door de wet beschermd worden, maar in de realiteit met voeten worden getreden. Deze representatie laat de symbiotische relatie tussen zwarte queers en hun directe gemeenschap zien. Het antwoord dat Muholi middels haar fotografie op het geweld dat haar gemeenschap ten deel valt formuleert, is bijzonder relevant omdat het een verantwoordelijkheidsgevoel probeert te bewerkstelligen in de toeschouwer. Bovendien beperkt dit ethische moment zich niet tot een gebeurtenis tussen twee geïsoleerde en (dus beperkte) instanties van zelf en ander, maar benadrukt het juist dat mensen, voordat ze überhaupt in dit ethische moment belanden, al onderdeel uitmaken van relationele constellaties.

Als zodanig kan de serie dus worden gezien als een door ubuntu geïnspireerd alternatief voor de ethisch gezien duizelingwekkende verantwoordelijkheid zoals deze naar voren komt in het werk van Emmanuel Levinas, voor wie elke relatie tot de ander niet alleen een absolute verantwoordelijkheid voor deze ander impliceert, maar ook een onvermijdelijke medeplichtigheid in het verraad van deze ethische puurheid vormt. Het verschil tussen ubuntu en deze absolute verantwoordelijkheid onderstreept de noodzaak om ubuntu als een samenkomen en afweging van verschillende belangen te zien. Vanuit het perspectief van ubuntu wordt het door Levinas geformuleerde "verraad" als de activering van de relatie van het individu tot haar omgeving gezien, in plaats van als een verlamme contradictie in het ethische verkeer dat de handelingsvrijheid van het individu onder druk zet. De lezing van Ndebele's *The Cry of Winnie Mandela* die hierop volgt, maakt vervolgens inzichtelijk dat onvermijdelijke medeplichtigheid aan continue herdefiniëring onderhevig is en de vorm aanneemt van een tactische evaluatie van de betrokkenheid en deelname van de personages aan de relaties die hun dagelijks leven domineren. Deze novelle is van belang omdat zij een beeld schetst van gemeenschap dat ruimte maakt voor fluctuatie en reflectie zonder het heilzame effect van gemeenschappelijkheid en de verantwoordelijkheden die daarmee gepaard gaan uit het oog te verliezen.

Aangezien ubuntu – geïnterpreteerd als een samenkomst van verschillende belangen die in een bepaalde tijd en plaats gelokaliseerd zijn en op een verantwoordelijke manier moeten worden afgewogen – kan helpen om de manier waarop we ons actief tot anderen verhouden vorm te geven, verschuift de focus in het vierde hoofdstuk naar meer expliciete uitdrukkingen in de publieke sfeer. Het doel is na te gaan wat het effect is van ubuntu's populariteit en wat deze toepassingen prijsgeven omtrent de betekenis van het begrip en haar potentieel voor sociale en gemeenschappelijke eenheid.

Hoofdstuk 4 stelt dat affect cruciaal is voor de manier waarop ubuntu op de markt wordt toegepast, een verschijnsel dat een steeds dominanter kenmerk van ubuntu's verspreiding over de wereld lijkt te worden. Door de rol van affect in de marketing van het fair trade product Ubuntu Cola onder de loep te nemen, kritiseer ik een meer algemene trend in marketing en management discoursen die ubuntu uit winstoogmerk als strategie toepassen. Aan de hand van deze analyse beargumenteer ik dat ubuntu vaak een verborgen referentie naar privé eigendom bevat, juist omdat het expliciet leunt op associaties met groepssolidariteit en de noodzaak om te delen.

De bespreking van het Ubuntu Linux computerbesturingssysteem maakt duidelijk dat de relatie tussen mensen soms los wordt gezien van de materiele verbanden en omstandigheden die die relationaliteit mogelijk maken. Leunend op Žižek's lezing van warenfetisjisme, laat ik zien dat de relatie tussen "dingen" onlosmakelijk verbonden is en mogelijk wordt gemaakt door de relatie tussen mensen. Deze premisse van het onvermijdelijke verband tussen dingen en mensen wordt vervolgens gebruikt als vertrekpunt voor een theoretisering van ubuntu waarin aandacht wordt besteed aan de vraag hoe mensen dit verband tussen relationaliteit en materialiteit actief in kunnen zetten in de manier waarop zij met elkaar omgaan.

Het laatste gedeelte van deze dissertatie gaat over de politiek van Abehlali baseMjondolo, een beweging die beter bekend staat als de Durban Shack Dwellers Movement. Deze organisatie kan worden gezien als een combinatie van Hardt en Negri's theorie over het creëren van de *common* en een door ubuntu geïnspireerd model van consensuspolitiek. AbM opereert op een lokaal niveau en stelt zich ten doel haar vorm en acties aan te passen aan de problematiek waar zij mee geconfronteerd wordt. Op deze manier probeert zij continu het strategische discours van onteigening en gedwongen verhuizingen waar haar leden mee te maken krijgt te bestrijden door dit discours "bewoonbaar" en werkbaar te maken voor Zuid-Afrika's meest benadeelde en arme gemeenschappen. De machtsverhoudingen die telkens weer naar voren komen zodra verschillende belangen elkaar beginnen te doorkruizen, worden dus constant opnieuw benaderd en bieden in feite een concrete manier waarop over de politieke toepassing van ubuntu kan worden nagedacht.

Samengevat maken de verschillende hoofdstukken duidelijk hoe de altijd verschuivende betekenis van ubuntu gebaseerd is op het uitbalanceren van open- en geslotenheid, insluiting en uitsluiting, en zekerheid en onzekerheid. Ubuntu gaat in feite over het vinden van een balans tussen deze verschillende polariteiten en maakt zichtbaar dat elementen die tegenstrijdig lijken met elkaar verweven zijn, van elkaar afhangen en door elkaar mogelijk worden gemaakt. Zoals in deze studie naar voren komt, erkent het concept dat een essentiële en universele menselijkheid tegelijkertijd diep problematisch maar ook absoluut noodzakelijk is in het creëren en onderhouden van gelijkwaardige en zorgzame relaties. Dit is een kritische spanning die onoplosbaar lijkt, maar die ubuntu positioneert als een doorgaande afweging van verschillende belangen en als zodanig ook als een constante heruitvinding van de categorieën “menselijk” en “menselijkheid.” Over ubuntu nadenken is het onder ogen zien van de horizon van je eigen normen en waarden over wat het betekent om je als mens tot anderen te verhouden. Elk onderzoek naar ubuntu is een reflectie over, een bemiddeling tussen en tevens een actieve productie van relaties tussen mensen.